

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

FİZİKİ TƏRBIYƏ MƏŞĞƏLLƏRİNDƏ ŞAGİRDŁƏRDƏ TƏLİMƏ MƏSULİYYƏTLİ MÜNASİBƏTİN TƏRBIYƏ OLUNMASI ÜZRƏ İŞİN SİSTEMİ (5-9-cu SİNİF MATERİALLARI ƏSASINDA)

İxtisas: 5806.01 - Fiziki tərbiyənin, idman təliminin
nəzəriyyəsi və metodikası

Elm sahəsi: Pedagogika

İddiaçı: **Həsən Arif oğlu İbrahimli**

Fəlsəfə doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Azərbaycan İdman Akademiyasının Fiziki hazırlıq kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: *pedaqogika elmləri doktoru, professor*
Akif Nurağa oğlu Abbasov

Rəsmi opponentlər: *pedaqogika elmləri doktoru, professor*
Hikmət Əbdül oğlu Əli-zadə

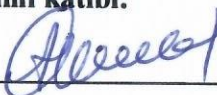
pedaqogika elmlər doktoru, professor
Dilqəm Qasım oğlu Quliyev

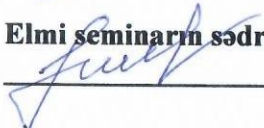
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Tofiq qızı Vəliyeva

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan İdman Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.54 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: *pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor*

Qəmbər Məhərrəm oğlu Cəfərov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: *pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor*

Şamil Hətəm oğlu Əbdürəhmanov

Elmi seminarın sədri: *pedaqogika elmləri doktoru, professor*

Nataliya Yuriyevna Melnikova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda 2-ci istiqamət təhsildə insan resurslarının müasirləşdirilməsidir. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət göstərir, bilavasitə tədqiq etdiyimiz problemi özündə ehtiva edir və problemin aktuallığını müəyyənləşdirir. Şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunması son dərəcə vacib məsələdir. Bu, təlimə maraq yaradılması ilə bilavasitə bağlı olan bir məsələdir.

Təlimə maraq şagirdlərdə fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətlə yanaşmağı bədən tərbiyəsi və idmana dair nəzəri məsələləri yaxşı bilməyi, praktik cəhətdən fiziki hərəkətləri yerinə yetirməyə, idmanda fərqlənməyə tələbat yaradır.

Problemin işlənmə səviyyəsi hansı vəziyyətdədir? Bu məsələyə dissertasiyada ayrıca paraqraf həsr edilmişdir. Lakin problemə bilavasitə və bilvasitə münasibət bildirən mütəxəssislərin adlarının girişdə qeyd olunması məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Respublikamızda akad. M.M. Mehdizadə, professorlar Ə.Ə. Əlizadə, Ə.Ə. Ağayev, A.N. Abbasov, D.Q. Quliyev, F.A. Hüseynov, A.Ü. Məmmədov və b. “məsuliyyət”, “təlim prosesinə məsuliyyətli yanaşma” məsələlərindən ümumi şəkildə bəhs etmişlər. E.N. Şaxova, A.N. Quzanov; M.G. Yanova, L.N. Çistova, G. Qorbunova problemə bilavasitə, N.M. Rüstəmov, M. Heydərova, S.L. Abuşova dolayısı yolla öz fikirlərini ifadə etmişlər. Yəni təlim prosesinə məsuliyyətli yanaşmadan deyil, cavabhehlik daşımağın, məsuliyyətli olmağın zəruriliyini əsaslandırılmış, uşaqlarda məsuliyyət hissinin tərbiyə olunmasını vacib saymışlar.

Araşdırılan məsələnin tədqiqi vəziyyəti ilə tanışlıq zamanı yaxşı, qənaətləndirici hallarla bərabər bir sıra çatışmayan cəhətlər də aşkarlanmışdır. Nöqsanlı halların düzəldilməsi isə zəruridir.

“Məsuliyyət” anlayışı bir sıra elmlərin, o cümlədən fəlsəfənin, sosiologiyanın, psixologiyanın, politologiyanın, hüququn, eyni zamanda pedaqogikanın obyektidir. Bu, təbii bir haldır. Hər bir işdə, hər bir fəaliyyətdə cavabdehlik, məsuliyyət tələb edilir.

Hazırda məsuliyyətin klassik modelinin formalaşması prosesi özünü göstərir. Bunun mənası budur ki, bu və ya digər şəxs öz pis hərəkət və əməllərinin məzmununda onların nəticələrini qabaqcadan görə bilir: a) iki məsuliyyət anlayışı formalaşır. Birinci halda, bu, hər hansı bir şəxsin yol verdiyi xoşagəlməz hərəkətlərə, pis əməllərə görə xarici (hüquqi, dini, sosial və digər) sanksiyaların ölçüsüdür; ikincisi, şəxsiyyətin öz fəaliyyətində mənəvi vəzifələri, qarşıda dayanan məqsədi şüurlu olaraq anlamasıdır; b) məsuliyyətin mahiyyətini anlamaq azadlığın, sözün həqiqi mənasında, nə demək olduğunu başa düşməklə sıx əlaqədardır; c) məsuliyyət şəxsiyyətin dərkinə və onun iradi proseslərinin inkişafı prosesini nəzərdə tutur.

Mövcud ədəbiyyatda məsuliyyəti azadlığın əks tərəfi hesab edirlər. Başqa sözlə, seçmək bacarığına malik hər hansı şəxs öz hərəkət və əməllərinin nəticələrini görür. İnsanın, o cümlədən şagirdin sosial yetkinliyinin göstəriciləri - hərəkətləri anlamaqda, öz düşüncələrinə daxili nəzarəti gücləndirməkdə, seçim və qərarları düşünməkdə özünü göstərir.

Psixologiyada məsuliyyət müxtəlif vəziyyətlərdə diqqəti cəlb edir: **davranış** (davranışla bağlı hərəkətlərin sabit formalarını, çətinliklərə qarşı hazırlığa imkan verir; öz maraqlarını mövcud mədəniyyətin dəyərlərinə uyğunlaşdırmaqda bu və ya digər şəxsə, şagirdə öz köməyini göstərir); **subyektiv nəzarət** (uğur və uğursuzluqlar situasiya amillərinə, şəxsiyyətin öz imkanlarına, istəklərinə və inkişaf etmiş daxili nəzarətlə çulğalaşan xarici qüvvələrə aid olunur).

Mütəxəssislərin fikrincə, valideynlər və müəllimlər, gələcək həmkarlar, müəssisə rəhbərləri və tanışlar uğursuzluqlara və eyni zamanda uğurlara görə məsuliyyət daşıyan şəxslərə daxildir.

Mütəxəssislərin qənaəti belədir ki, məsuliyyət - şəxsiyyətin mənəvi və dəyər yönümləri, subyektin bu və ya başqa səlahiyyət önündə öhdəlikləri, onların mənasını anlaması və icra etmək tələbatı ilə bağlı olan iradi keyfiyyətdir. Odur ki, şəxsi məsuliyyət, onun inkişaf dərəcəsi müstəqilliyin təşəkkülündən xeyli dərəcədə asılıdır (hər hansı bir şəxsin kənardan kömək və nəzarət olmadan, dünya ilə qarşılıqlı əlaqə vasitələrindən faydalanmaq bacarığı kimi, hərəkətlərin, mövqelərin seçimi); **təşəbbüs** (hər hansı bir fəaliyyətə

başlamaq, məqsədi müəyyənləşdirmək və icra etmək, səmərəli nəticələrə nail olmaq bacarığı kimi), **nizam-intizam** (bu və ya digər məhdudiyyətlərin norma və qaydalarının icrası ilə bağlı məlumatlılıq kimi); özünə qarşı tələbkarlıq, özünün davranış və hərəkətlərində cəmiyyətdə qəbul olunmuş norma və qaydaları yerinə yetirməyə hazır olmaq, dözümlülük, özünü idarə etmək), **yaradıcılıq** (qeyri-adi ideyalar yaratmaq və s.).

Problemin aktuallığı nəzərə alınaraq dissertasiya mövzusu belə müəyyən edilmişdir: "Fiziki tərbiyə məşğələlərində şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunması üzrə işin sistemi (5-9-cu sinif materialları əsasında).

Tədqiqat ümumtəhsil məktəblərinin fiziki tərbiyə dərslərinin materiallarına əsasən aparılmışdır.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqatın obyektini ümumtəhsil məktəblərinin fiziki tərbiyə dərsləri və fiziki tərbiyə məşğələləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti - şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunması prosesidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi - ümumtəhsil məktəblərinin fiziki tərbiyə dərslərinin materiallarına əsaslanaraq şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılması işinin sistemini yaratmaqdır.

Tədqiqatın qarşısında duran **vəzifələr** bunlardır:

1. Təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin nəzəri məsələlərinə aydınlıq gətirmək. Bunun üçün:

1) təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin mahiyyətini açmaq;

2) təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin məzmununu və vəzifələrini müəyyənləşdirmək;

3) şagirdlərin təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə işin pedaqoji əsaslarını aydınlaşdırmaq;

4) şagirdlərin təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə işin psixoloji əsaslarını nəzərdən keçirmək;

5) problem baxımından mövcud ədəbiyyatı təhlil etmək.

2. Şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin həyata keçirilməsi yollarını işləmək. Bunun üçün:

1) ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin üzrə mövcud vəziyyəti öyrənilər ümumiləşdirmələr aparmaq;

2) V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyət hissənin inkişaf etdirilməsi baxımından fiziki tərbiyə müəlliminin rolunu müəyyən etmək;

3) dərslənkənar tədbirlər zamanı şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunması imkanlarını və həyata keçirilməsi yollarını əhatə etmək;

4) eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələri ilə bağlı zəruri təsəvvür yaratmaq.

Dissertasiyada istifadə olunmuş **tədqiqat metodları** bunlardır: müşahidə, sorğu, nəzəri təhlil, müsahibə, təhlil və tərkib, söhbət, məktəb sənədlərinin öyrənilməsi, riyazi-statistik metodlar, pedaqoji eksperiment.

Müdafiyyə aşağıdakı əsas elmi müddəalar çıxarılır:

1. Təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə edilməsində müəllimin rolu böyükdür.

2. Fiziki tərbiyə dərslərinə və fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunmasında təlim prosesinin imkanları genişdir.

3. Fiziki tərbiyə dərslərinə və fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunmasında dərslənkənar tədbirlər mühüm rola və əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin mahiyyətinə, məzmununa və vəzifələrinə, pedaqoji-psixoloji əsaslarına aydınlıq gətirilmiş; ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə mövcud vəziyyət araşdırılmış; təlim prosesində və dərslənkənar tədbirlərdə şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunması imkanları və həyata keçirilməsinin səmərəli yolları aşkarlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti budur ki, tədqiqat pedaqogika elmini yeni elmi müddəalarla zənginləşdirəcəkdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat V-IX sinif şagirdlərində fiziki tərbiyə dərslərinə və fiziki tərbiyə məşğələlərinə

məsuliyyətli münasibəti formalaşdırmaqda müəllimlərə öz köməyini göstərəcəkdir.

Dissertasiya işinin aprobasiyası və tətbiqi. Aparılmış tədqiqatla əlaqədar nüfuzlu nəşrlərdə tədqiqatın əsas məzmununu, başlıca elmi ideyalarını və tədqiqatdan alınan nəticələri özündə əks etdirən 5 məqalə (o cümlədən xülsələndirmə və indeksləşdirmə bazasında olan 1 məqalə xaricdə), eyni zamanda 5 tezis (1-i xaricdə) çap edilmişdir.

Dissertasiyanın yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan İdman Akademiyasının Fiziki hazırlıq kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiyanın giriş hissəsi 9.432 işarədən və 6 səhifədən, I fəslə – 81.181 işarədən, 50 səhifədən, II fəslə – 118.256 işarədən, 90 səhifədən, nəticə 6.224 işarədən, 4 səhifədən, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 12.590 işarədən, 9 səhifədən, dissertasiya ümumilikdə 215.068 işarədən, 151 səhifədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya “Giriş”dən, 10 paragrafı özündə əhatə edən 2 fəsildən, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində problemin aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsədi və vəzifələri, istifadə olunmuş tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, elmi ideyaların tətbiqi imkanları öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın I fəslə “**Təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin nəzəri məsələləri**” adlanır. Bu fəslə 5 paragraf daxildir. Fəslin 1-ci paragrafı “**Təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin mahiyyəti**” adlanır. Paragrafdə göstərilir ki, məsuliyyət cəmiyyətin, həyatımızın hər bir sahəsində zəruridir və tələb olunur. Məsuliyyət: iş yerində, ailə münasibətlərində, valideyn-övlad münasibətlərində, ər-arvad münasibətlərində, qonşuluq və qohumluq münasibətlərində,

yoldaşlıq və dostluq münasibətlərində, müəllim-şagird əməkdaşlığında, kollektivdaxili münasibətlərdə, “Şagirdlər üçün Qaydalar”ın yerinə yetirilməsində, davranış və rəftar tərzində, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə, həmçinin təhsillənmədə, tərbiyələndirmədə, özünütərbiyədə və özünütəhsildə vacibdir. Əsərdə məsuliyyətin aşağıdakı növləri qeyd olunur: pedaqoji məsuliyyət, psixoloji məsuliyyət, hüquqi məsuliyyət, iqtisadi məsuliyyət və s.

Məsuliyyət bilavasitə əlaqədardır: ətraf mühitin qorunması ilə, Vətən qarşısında borc və məsuliyyətlə, Vətənin qorunması ilə bağlı məsuliyyətlə, işi (tapşırığı) vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirməklə, işi axıra çatdırma bacarığı ilə,

Məsuliyyət sözünün sinonimi cavabdehlik, antoniumu – məsuliyyətsizlikdir. Məsuliyyət sözündən bir çox sözlər nəşət edir. Diqqət yetirək: məsuliyyətliklik, məsuliyyətli olmaq, məsuliyyət daşımaq, məsuliyyəti boynuna götürmək, məsuliyyət hissi, məsuliyyət hiss etmək, və s.

Başqa davranış tərzı də mövcuddur: məsuliyyətdən qaçmaq, məsuliyyət daşımamaq, məsuliyyətli olmamaq (məsuliyyətsizlik), məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq, məsuliyyətdən qaçmaq, məsuliyyətdən imtina etmək və s.

İdmançılar şəhər, rayon, respublika, Avropa, dünya, olimpiya yarışlarında, oyunlarında qızıl, gümüş və bürünc medallara sahiblənilrlər. Qələbə qazanmaq, çempion olmaq təkəcə insanın özünə deyil, eyni zamanda onun yaxınlarına, doğmalarına, ölkəyə, şəhərə, rayona sevinc bəxş etməkdir.

Avropa, dünya və olimpiya çempionlarında zəfər çalmaqla idmançı (güləşçi, boksçu, futbolçu, cüdoçu və b.) ölkəmizin bayrağını yüksəklərə qaldırır. Haqqında danışılan çempionlarında birinci yeri tutmaq, qızıl medal almaq o deməlidir ki, qalib yüksək kürsüdə dayanır, respublikamızın bayrağı ucalır və dövlət himnimiz səslənir. Güləşçi, boksçu, cudoçu əlini sinəsinə qoyaraq himnimizi oxuyur. Bax belə zirvəni fəth etmək üçün idmana, fiziki tərbiyə dərslərinə məsuliyyətlə yanaşmaq, məsuliyyətli münasibət bəsləmək lazımdır. Bu zaman məsuliyyət qələbənin, zəhərin, uğurun açarına çevriləcəkdir.

Akad. M.M. Mehdizadənin fikrincə, *mənimsəmə bir tərəfdən canlı müşahidə, eyni zamanda müəllimin canlı sözü ilə həyata keçir. Mənimsəmə empirik öz mənbəyini materiala yiyələnmədən, empirik və rəşional təfəkkürə əsaslanmadan alır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, rəşional təfəkkürə əsaslanmaqla qazanılan biliklərin kökünü də canlı müşahidə təşkil edir.*

Öyrənmə prosesi idrakın tərkib hissələrindəndir. O, müəllimin köməyiylə reallaşır. Şagirdlər təlim gedişində məlum bilikləri, bir növ özləri üçün - kəşf edirlər. Şagirdlərin dünyaya münasibətləri, düşüncələri, tələbatları, maraqları, xoş güzərana, xoşbəxtliyə dair təsəvvürləri, həyata aid müləhizələri, təlimə məsuliyyətlə yanaşmaları öyrənmə zamanı uğurla təşəkkül tapır.

Öyrənmə prosesi təlimə məsuliyyətli yanaşma ilə son dərəcədə üzvi şəkildə əlaqədardır. Bu kimi məsuliyyətli yanaşma şəraitində öyrənmə uğurlu olur.

Münasibət məsuliyyət kimi anlayışlar, eyni zamanda təlim prosesində reallaşır. Beləliklə, bilik, bacarıq, qabiliyyət və vərdişlərə sahiblənmədə təlim xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Hər bir məktəbli davranış, rəftar, hərəkət və, tapşırılan hər hansı işə öz münasibətini ifadə edir, ona dəyər verir. Şagird ona tapşırılan işi məsuliyyətlə icra etmişsə, bundan sevinir. Məktəblinin mənəvi baxımdan tərbiyəlilik səviyyəsi onun həqiqi münasibətlərinin xarakterindən çox asılıdır.

“Məsuliyyət”in dəyərinə, mahiyyətinə iki başlıca xüsusiyyətlə aydınlıq gətirmək mümkündür:

1) şagird nəyə cavabdehdir? Buraya məktəblinin təlim işi, davranış və rəftarı üçün məsuliyyət daşması aiddir. Həmin məsuliyyət, cavabdehlik hissi şagirdin necə hərəkət etdiyini, nədən ötrü məhz bu cür davrandığının mənasını yaxşı anlamalıdır.

2) məsuliyyət şagirdin ata-anasının, ailəsinin, pedaqoji kollektivin üzvlərinin, təhsil aldığı məktəbin, xalqımızın və Vətəninizin qarşısında öz işinə görə məsuliyyətli olmasını tələbatə çevirir.

Müasir dövrdə də bütün şəxslərdən, həmçinin hər bir məktəblidən məsuliyyət və cavabdehlik tələb edilir. Dövlət həyatımızın hər bir sahəsində islahatların həyata keçirilməsini, dünya təhsil sisteminə inteqrasiyanı mühüm vəzifələr kimi irəli sürmüşdür.

Haqqında söz açılan vəzifələri bizə tapşırılan işlərə məsuliyyətlə yanaşmaqla yerinə yetirə bilərik.

“Məsuliyyət” sözü dilimizdə, mövcud pedaqoji, psixoloji, elmi-kütləvi, etik və hüquqi, iqtisadi, tarixi, politoloji və s. ədəbiyyatda ən işlək anlayışlardandır. “Məsuliyyət” termini son dərəcə müxtəlif mənalarda işlənir. “gələcək qarşısında məsuliyyət”, “mənəvi (əxlaqi) məsuliyyət”, “valideynin məsuliyyəti”, “ailənin məsuliyyəti”, “şagirdin (tələbənin, uşağın) məsuliyyəti” və s. bu kimi ifadələrlə rastlaşırıq. Həmin anlayış təkcə müxtəlif mənəvilik daşması ilə deyil, eyni zamanda son dərəcə mühüm olduğundan diqqət mərkəzindədir.

Sual yaranır: məsuliyyət nə üçün aktuallığa malikdir? Professor A.N. Abbasovun fikrincə, *məsuliyyət həm əxlaqi, həm etik və hüquqi kateqoriya sayılır. Məsuliyyət bu və ya digər şəxsin cəmiyyətə əxlaqi borcunu və hüquq normalarının yerinə yetirilməsi ilə səciyyələnən, sosial və mənəvi-hüquqi münasibətlərini özündə birləşdirir. Əgər şəxsiyyətin ictimai borcu mənəvi tələbləri anlamaq, hər hansı bir hadisəyə tətbiqi və həmin tələbləri praktik olaraq yerinə yetirməkdirsə bu vəzifənin hansı hallarda həyata keçiriləcəyinə və onun yerinə yetirilməsində bu və ya digər şəxsin hansı səviyyədə təsirkar olmasına dair problem artıq şəxsi məsuliyyətə aid bir məsələdir.*

V-IX siniflərdə təhsil alan məktəblilərdə təlimə məsuliyyətli yanaşmanı formalaşdırmaq üçün, hər şəhdən əvvəl problemin mahiyyətindən, məzmunundan və quruluşundan xəbərdar olmaq lazımdır. Tədqiqatlarımız, müşahidə və sorğularımız göstərir ki, təlimə cavabdeh münasibətin formalaşdırılması sahəsində işin məğzini bilməmək həmin yönümdə lazımi fəaliyyətdə olmağa maneçilik yaradır.

Yuxarıda deyilənlərlə bağlı aşağıdakı nəticəyə gəlmək mümkündür: Təlim prosesinə məsuliyyətli yanaşmanın təşəkkülünün əsas funksiyaları tərbiyəedici və idraki təsirlərdir. Odur ki, təlimə məsuliyyətli münasibətin təşəkkülü üçün, hər şeydən əvvəl məktəblilərin idrak maraqları inkişaf etdirilməlidir. İdrak marağı olmadıqda, şagirdlərdə təlimə həvəs oyatmaq eyri-mümkündür. İdrak marağı öyrənməyə cavabdehliyin pedaqoji-psixoloji mühərriki

sayılır. İdrak marağına əsaslanma müəllimə təlim və tədris işinə maraq oyatmağa imkan verir, məktəbliləri fəallaşdırır. onları yeni biliklərlə silahlandırır.

Fəslin “*Təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin məzmunu və vəzifələri*” adlanan 2-ci paragrafında deyilir: təlim prosesinə məsuliyyətli yanaşmanın formalaşdırılması baxımından bu işin məzmununun müəyyənləşdirilməsi vacibdir.

Dissertasiyada təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılmasının məzmununu, elementlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

I qrup komponentlərə aiddir: təlimin tərkib elementləri – məqsəd, məzmun, öyrənmə, təhsillənmə qabiliyyəti, iradi səy, təlimin nəticələri.

II qrup komponentlərə daxildir: məqsəd və məzmun, məktəblinin idrak fəallığına münasibətlə bağlı problemlər – təlim fəaliyyətinə, öz bacarıq və qabiliyyətinə, təlimin nəticələrinə yanaşmanı ifadə edən tərkib elementləri.

III qrup komponentlərə aid oluna bilər: mənəvi-iradi, ideya-siyasi məzmun, təlim əməyi və həmin əməyin stimulları, çətinlikləri, hissi-emosional vəziyyətləri.

Məktəblilərdə təlim prosesinə məsuliyyətli yanaşmanın formalaşdırılması sahəsində yuxarıda adları çəkilən 3 qrup komponent səmərəli fəaliyyət göstərir. Şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli yanaşma üzrə işə aid materialların təhlili göstərir ki, komponentlərdən hansı nisbətən çox üstünlük təşkil edə bilər. Həmin komponentlərə görə, məktəblidə təlimə məsuliyyətlə yanaşmanı müəyyən etmək imkanı meydana gəlir. Təlim prosesində bu, əhəmiyyətli amil, yaxud göstəricidir.

İdeya-siyasi komponent. Şagird anlayır ki, cəmiyyətin, özünün və ailəsinin xeyrinə təhsillənmək, bu və ya digər peşəyə sabıqlanmaq üçün təhsil alır.

Məzmun komponenti. Azərbaycan İdman Akademiyası tələbələrini heç də tədris planına salınmış bu və ya digər fənn deyil, humanitar fənlər, fiziki tərbiyə fənni, eyni zamanda maraq göstərdikləri idman növü cəlb edir. Həmin sahədə onlar uğurlar qazanmağa səy göstərirlər. Məktəblilər nəzəriyyəni, təcrübəni,

biliklərin təcrübəyə tətbiqini xoşlayırlar. Onlar proqram materiallarını öyrənməyə çalışırlar.

Tədris-əmək komponenti. Məktəbli verilən təlim tapşırıqlarının icrası zamanı fəallıq, təşəbbüskarlıq, müstəqillik, təşkilatçılıq nümayişi etdirir; üzərlərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən gəlməyə çalışırlar. Məşq edir, idman avadanlıqlarını səliqəyə salır, özünütəhsillə üstünlük verir; təlimdə yetirməyən məktəblilərə kömək göstərirlər.

Validəynlər övladlarının qayğısına qalmaqda yanaşı, eyni zamanda onların xoşbəxt və sağlam böyümələrinə cavabdehdir.

Fiziki tərbiyə dərslərində, lazım gəldikdə şagirdin məsuliyyəti və mənəvi borcu ilə bağlı dahi şəxsiyyətlərin fikirlərinə müraciət etmək məsləhətdir.

Mənəvi-iradi say komponenti. Təlimə, məktəbdə təhsilə hazır olmaq üçün V-IX sinif şagirdləri aşağıdakı məsuliyyət tələb edən qaydaları yerinə yertirməlidirlər: lazımi ləvazimatlarla məktəbə gəlməli; dərslərə hazır olmalı; dərslərə vaxtında və müntəzəm olaraq qatılmalı; suallara cavab verməli; sinifdə müstəqillik, fəallıq göstərməli; ev tapşırıqlarını hazırlamalı; vaxtdan səmərəli istifadə etməli; özünə və sinif yoldaşlarına hörmət etməli; müəllimin hörmətini saxlamalı, nüfuzunu qorumalı; məktəb əmlakına qayğı ilə yanaşmalı, onları qorumalı, “Şagirdlər üçün qaydalar”ı yerinə yetirməli; təlim üçün əlverişli olan təhlükəsiz və nizamlı məktəb mühitinə töhfə verməli; məktəbə vaxtında, dərslərə hazırlıqlı gəlməlidir və s.

Şagirdlər və müəllimlər pedaqoji əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərə, birlikdə öyrənmə mədəniyyəti, hesabatlılıq və inklüzivlik yarada bilərlər.

Məktəblilərin fiziki tərbiyə, kütləvi idman tədbirləri, səhər gimnastikası mühüm rola malikdir. Səhər gimnastikası şagirdin hərtərəfli və ahəngdar inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Səhər gimnastikası yuxu vaxtı məktəblilərin orqanizmində baş verən qeyri-fəal vəziyyətini getdikcə yoxa çıxarır. Beləliklə, onlar özlərini tədris və gün rejimində nəzərdə tutulan tədbirlərə – fiziki və zehni əməyə hazırlayırlar.

Təlimə münasibətli yanaşma pedaqoji prosesin tərkib elementi sayılır. Bu və ya başqa işin müvəffəqiyyətlə başa çatmasından ötrü onun qarşısında duran məqsəd konkret və aydın olmalı, həmin məqsədin yerinə yetirilməsinə kömək edən məsələlər düzgün müəyyən olunmalıdır.

Yuxarıda deyilənlərə əsasən aşağıdakı nəticəyə gəlmək mümkündür: təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə işin məzmunu və vəzifələrini aydın şəkildə bilmək V-IX sinif şagirdlərinin fiziki tərbiyə dərslərinə və məşğələlərinə məsuliyyətli yanaşmasına imkan verir.

I fəslin 3-cü paragrafı “*Şagirdlərin təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə işin pedaqoji əsasları*” adlanır. Bu paraqrafda diqqət yetirilən məsələlər bunlardır: Tərbiyə xüsusi fəaliyyət kimi, şəxsiyyətin formalaşmasına yönəldilir. Odur ki, gənc nəslə əxlaqi dəyərləri aşılamaq mühüm vəzifə kimi qarşıda dayanır. Bu prosesdə fəaliyyətin məzmunu dəyişə də, konkretləşə də bilər. Şagird öz fəaliyyətində təlimə məsuliyyətli münasibəti əxlaqi şüur aktına çevirməklə, ətrafındakılara da bilavasitə təsir göstərir. Bu baxımdan təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunması üzrə işin quruluş sistemi aşağıdakıları özündə birləşdirir: a) təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılmasına kömək göstərən davranış normalarının yaradılması; b) təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin prinsiplərini qavramaq üçün lazımi məzmunun seçilməsi; c) şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşması üçün xüsusi fəaliyyət situasiyalarının nəzərə alınması.

Müşahidələr göstərir ki, şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibət orta məktəbdə pedaqoji vasitələrin təsiri ilə yaranır, ali məktəblərdə isə zənginləşir. Bu zaman müsbət cəhətlərinə baxmayaraq təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə iş xeyli zəif gedir, yenidən xüsusi tərbiyəvi tədbirlərə ehtiyac duyulur. Şagird tərbiyənin obyektini kimi bu prosesə qoşulursa, o özünü tərbiyənin vasitəsilə şəxsiyyətin əxlaqi təşəkkülünə müsbət yanaşır.

Məsuliyyət hər hansı şəxsə, yaxud idarə və təşkilata aid edilən vəzifələr, tapşırıqlar və öhdəliklər kimi nəzərdən keçirilir. Məsuliyyətin ailə, cəmiyyət, iş, təhsil və ya qanun kimi həyatın müxtəlif aspektlərinə aid olması mümkündür. Məsuliyyət hər hansı

bir şey və ya kiminsə üzərində səlahiyyət və ya nəzarət vəzifəsini nəzərdə tutur. Məsuliyyətli şəxs etibarlı, etimadlı, səlahiyyətli və öhdəliklərini icra etməyin, öz vədlərini yerinə yetirməyin zəruriliyini anlayır. Problemləri müəyyən və həll etməkdə fəaldırlar, başqa insanlara zərər və ya narahatçılıq yaratmır.

Əgər insan (*şagird*) bu və ya başqa bir məsələyə görə məsuliyyətə malikdirsə, ondan gələnlərin nəticəsi üçün cavabdeh olacaqdır, ona görə ki, bu onun borcudur. Məsuliyyət müəyyən bir məsələyə, problemə, vəzifəyə, yaxud etimada cavabdehliyi nəzərdə tutur.

Eksperimentə cəlb olunmuş V-IX sinif şagirdləri məsuliyyəti şəxsiyyətin öz üzərinə müəyyən öhdəlik götürməsi, şüurlu hərəkət etməsi və hərəkətlərinə görə cavabdehlik daşımaq bacarığını müəyyənləşdirən əhəmiyyətli keyfiyyət kimi nəzərdən keçirildilər. Anlayırdılar ki, məsuliyyətli şəxslər etibarlı, nizam-intizamlı və problemlərin həllinə, öz məqsədlərə çatmağa hazır olurlar. Çalışırdılar ki, onlar da bu mövqedə olsunlar.

Fiziki tərbiyə fənni üzrə təlimə məsuliyyətli yanaşmanın formalaşdırılması üzrə işin pedaqoji əsaslarını bu işin mahiyyəti, məqsəd və vəzifələri, prinsipləri, metodları, təşkilinin səmərəli formaları və yolları təşkil edir. Burada söz, hərəkət, davranış, nümunə, rəftar mühüm rol oynayır. Təlimə məsuliyyətə dair biliklərdən davranış və rəftara keçid tədricən formalaşır. Bu zaman təlimə, məsuliyyətə dair anlayışlar, kateqoriyalar və ideallar təşəkkül taparaq məktəbliləri təlimə məsuliyyətli münasibətə istiqamətləndirir.

Şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə işin məzmunu onlarda təlimə marağın bilik, bacarıq və vəzifələrə yiyələnməyə, müstəqilliyə, idraki fəaliyyətə tələbat oyadır. Bu sahədə konkret proqramın hazırlanması lazım bilinir. Bu proqram təlim prosesində, sinifdən xaric tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilir.

Məsuliyyətli olmaq üçün nə etmək lazım gəlir? Həmin suala cavab verən şagirdlər göstəridilər ki, bu məqsədlə müəyyən qaydalara əməl olunmalıdır. Onlar öz cavablarında diqqəti aşağıdakı məsələlərə yönəldir, bir sıra qaydaların üzərində dayanırdılar.

Təlimə məsuliyyətli yanaşma V-IX sinif şagirdinin şəxsiyyətinin mənəvi yönümü ilə həm inkişaf edə, həm də dəyişə bilir.

Onlar bu hissin mənəvi tələbata çevrildiyini başa düşür, doğma Vətənə sadıqlıq münasibətlərini ifadə edirlər.

Müşahidələr göstərir ki, bəzən dərstdə yalnız proqram materialının, mövzunun tədris qayəsi əsas götürülür, məqsəd kənarda qalır və nəticədə təlimə məsuliyyətli münasibət yaranmır.

Müəllim-tələbə münasibətlərində qarşılıqlı inam böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu prosesdə təlimə məsuliyyətli münasibət üçün imkanlar açılır. Əlbəttə, özünü bilikli hesab edən hər bir tələbənin “Vətənim sevirəm” deməsi hələ kifayət deyildir. Burada başlıca cəhət bilik və bacarıqları həyata tətbiq etməkdir.

Təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyəsi üzrə iş pedaqoji əsaslarla qurulmalı, məsuliyyətin formalaşması özünün nəzəri əsaslarını yeni cəmiyyətin tələblərindən götürməlidir. Bu işin məzmunu və vəzifələri metodik seminarlarda müzakirə olunmalı və sosioloji, pedaqoji, psixoloji baxışlarla nəzərdən keçirilməlidir.

V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyətli yanaşmanın tərbiyələndirilməsi üzrə işin məqsədi və vəzifələri mənəvi-sosial tələblərdən doğur, dərslərin gedişində bu didaktik məqsəddən əlavə, əsas tərbiyəvi yönümə istiqamətlənməlidir, əqidə və hərəkətlərin (əməllərin) vəhdəti, onların səbəbləri ön plana keçməlidir.

Paraqrafda nəzərdən keçirdiyimiz məsələlərlə bağlı qənaətlərimiz bunlardır: təlimə məsuliyyətli yanaşmanın tərbiyə edilməsi üzrə işin pedaqoji əsaslarını tərbiyənin mahiyyəti, məqsəd və vəzifələri, prinsipləri, metodları, təşkilini səmərəli formaları və yolları təşkil edir.

Burada söz, hərəkət, davranış, nümunə, rəftar mühüm rol oynayır. Təlimə məsuliyyətə dair biliklərdən davranış və rəftara keçid tədricən formalaşır. Bu zaman təlimə, məsuliyyətə dair anlayışlar, kateqoriyalar və ideallar təşəkkül taparaq gəncləri təlimə məsuliyyətlə yanaşmaya istiqamətləndirir.

I fəslin ***“Şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə işin psixoloji əsasları”*** adlı 4-cü paraqrafında diqqət mərkəzinə gətirilən məsələlər bunlardır: Fiziki tərbiyə məşğələlərində V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılması üzrə işin sisteminə problemin pedaqoji əsasları ilə yanaşı onun psixoloji əsasları da daxildir. Yəni haqqında danışılan sistem psixoloji

əsaslırsız natamam olardı. Odur ki, dissertasiyada eyni zamanda V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılması üzrə işin psixoloji əsaslarına aydınlığın gətirilməsi də tələbata çevrilmişdir.

Deməli, istər-istəməz fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətli yanaşmanın psixoloji mexanizmi dərsin gedişində hesaba alınmalıdır. Başqa sözlə, məktəblinin qarşısına bu və ya digər çətinlik çıxdıqda şagird yiyələndiyi biliklərdən, təşəkkül tapan bacarıqlardan səmərəli surətdə faydalana bilsin. Axı biliklərin köməyiylə formalaşmış inam şüur aktı nümunəsi kimi meydana gəlir: 1) fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətin formalaşdırılmasının əsasını əqli xüsusiyyətlər komponenti təşkil edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bilik və məlumatları şüurlu anlamaq da burada özünə yer alır. Təbii ki, bu, fəhmlə əlaqəlidir. 2) iradi keyfiyyətlər qeyd olunmalıdır. Məqsədmüvafiq, iradəlilik, təşəbbüskarlıq, müstəqillik buraya daxildir. Onlar təlimə məsuliyyətlə yanaşmanın meyarlarıdır. 3) sosial-psixoloji komponentlər. Bu komponentlər dostluq və yoldaşlıq, qarşılıqlı yardım, kollektivçilik və s.-lə möhtəşəmdir.

Dissertasiyada təlimə məsuliyyətli yanaşmanın formalaşdırılması işinin psixoloji əsasları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir: 1) Məktəblilər təlimə məsuliyyətlə yanaşmalıdırlar; 2) Tədris ilinə başlanan ilk günlərdən məktəblilərdə fiziki tərbiyə dərslərinə və fiziki tərbiyə üzrə sinifdən xaric tədbirlərə məsuliyyətli münasibət inkişaf etdirilməlidir. Nəzəri məlumatlar burada başlıca rol oynayır, eyni zamanda məktəblilərin sonrakı fəaliyyətinə əsas verir. Təhsilalanlara vaxtaşırı vəzifə, borc, nümunəvi davranış, cavabdehlik kimi duyğular aşılanmalıdır.

Məsuliyyətli şəxslərə aid bəzi fərqli xüsusiyyətlər xasdır. Diqqət yetirək: 1. Məsuliyyət şəxsi seçim kimi diqqət mərkəzinə gəlir. Məsuliyyətli şəxsin xarici motivasiyaya ehtiyacı yoxdur. O, bu və ya digər işi yerinə yetirməmək üçün bəhanə gəzmir, öz işini sona qədər, keyfiyyətlə yerinə yetirir. 2. Məsuliyyətli adamlar (*şagirdlər*) öz səhvlərinə və ya hərəkətsizliklərinə görə özlərinə haqq qazandırmağa səy göstərmirlər. Həmin şəxslər kənar təsirlərə arxalanaraq bu və ya başqa problemdən yaxa qurtarmağa çalışmır, əksinə düşünüb-daşınır, meydana çıxan problemləri həll edirlər.

3. Məsuliyyətli şəxslər emosiyalarına nəzarət etməyi üstün tutur, öz hisslərinə nəzarəti itirmirlər. 4. Məsuliyyət şəxsin (*şəxsiyyətin, şagirdin*) özünə münasibətindən başlayır. O, zahiri görkəmi də daxil olmaqla özünü təkmilləşdirməyə çalışır. Məsuliyyətli məktəbli tənbellik etmədən, bəhanə gətirmədən ona tapşırılan işi vaxtında və yüksək səviyyədə və keyfiyyətli şəkildə görür. Həm də öz işlərində məsuliyyətlidirlər ona görə yox ki, kiminsə xoşuna gəlmək istəyirlər. Sadəcə, bu onlarda vərdişə çevrilmişdir. Məsuliyyətli olmaya bilmirlər. Həm də bacardıqları işlərlə məşğul olmağı xoşlayırlar. Başdansovdu iş görmək onlara tamamilə yaddır. 5. Məsuliyyətli şəxslər hər hansı işin yerinə yetirilməsiə ona görə cavabdehlik daşıyırlar ki, bunu özlərinə borc bilirlər.

Tədqiqat göstərdi ki, müəllim şagirdlərin idrak fəallığını, təfəkkürünü inkişaf etdirməklə bərabər, eyni zamanda özünün daxili, emosional-psixoloji sahələrinə də təsir edir. Müəllimin pedaqoji ustalığı ondan ibarətdir ki, əqli-mənəvi emosional olanı istər xarici, istərsə də daxili təsirləri vahid yönümdə hərəkətə gətirir.

Tədqiqatdan görünür ki, şagirdlərdə təlimə məsuliyyətlə yanaşmanın səmərəli surətdə tərbiyə olunması üçün, hər şeydən əvvəl həmin işin nəzəri məsələlərindən xəbər tutmaq lazımdır. Dissertasiyada nəzərdən keçirilən problemin pedaqoji-psixoloji əsaslarını bilmək tərbiyə işinin məqsədyönlü olması üçün səmərəli mənəvi və psixoloji atmosfer bərqərar edir. Nəticədə müəllim-şagird münasibətləri yüksək səviyyədə təşkil olunur.

I fəslin 5-ci paragrafı ***“Problem baxımından mövcud ədəbiyyatın təhlili”*** adlanır. Bu paragrafda dissertasiyada nəzərdən keçirilən problemlə bağlı bilavasitə və bilvasitə bağlı olan ədəbiyyat – məqalə, dissertasiya, kitab və kitabçalar nəzərdən keçirilmişdir. Belə ki, M. Heydərovanın, N.M. Rüstəmovanın, S.L. Abuşovanın məqalələri; “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə “məsuliyyət və onunla sıx bağlı olan anlayışlara verilən təriflər, açıqlamalar, internetdə öz əksini tapmış “Məsuliyyətli olmaq o deməkdir ki...”, “Məsuliyyət yaşı”, “Məsuliyyət nədir?” məqalələri; E.N. Şaxova, M.G. Yanova, A.N. Quzanov, L.M. Çistova, O.A. Şuşerina, A.A. Loşilova və b. dissertasiyaları təhlilə cəlb edilmişdir.

Azərbaycanda nəşr olunmuş kitab və kitabçalar, müdafiə edilmiş dissertasiyalar nəzərdən keçirildikdə məlum oldu ki, təlim məsuliyyətli münasibətin, o cümlədən fiziki tərbiyə dərslərinə və məşğələlərinə məsuliyyətli münasibətin formalaşması xüsusi tədqiqatların obyektinə çevrilməmişdir.

Aparılmış tədqiqatdan görünür ki, metodoloji səviyyə məqsəd, məzmun, prosedur, texnoloji və nəticə-qiyətləndirmə komponentlərinin vəhdətini nəzərdə tutur. Hədəf komponenti məqsədlə təmsil edilir, şagirdlərdə ekoloji məsuliyyətin formalaşmasına imkan verir. Metodoloji sistemin prosessual komponenti dörd mərhələni əhatə edir: motivasion-oriyentasiya, intellektual-dəyər, fəaliyyət-hərəkət, refleksiv-transformativ.

Dissertasiyanın II fəslı “**Şagirdlərdə təlim məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin həyata keçirilməsi yolları**” adlanır. Bu fəslə də 5 paragraf daxildir. Fəslin “***Təlim məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılması sahəsində ailənin rolu***” adlı 1-ci paragrafında aşağıdakı məsələlərin üzərində dayanılmışdır: Valideynlər ilk tərbiyəçilər hesab olunurlar. Ailə uşağın lap erkən yaşlarından onun ətrafındakı dünyaya idrak marağının və maraq dairəsinin, müşahidə və müqayisə etmək istəyinin inkişaf etdirilməsi qayğısına qalmalıdır.

Gündəlik rejimə səhər gimnastikası, səhər yeməyi, məktəbə getmək, təlim məşğələlərində iştirak etmək, məktəbdən evə dönmək, şam yeməyi, istirahət, yuxu daxildir. Uşaqlar yataqdan qalxdıqdan sonra səhər gimnastikası ilə məşğul olmalı, bədənini yaş dəsmalla silməli, üzünü və əllərini, dişlərini fırçalamalı, boynunu, boğazını, qulaqlarını yumalıdır. Yatmazdan əvvəl də şəxsi gigiyenaya əməl olunmalıdır. Şagirdin həvəslə, məsuliyyətlə ev tapşırığını yerinə yetirməsi onun ruhunun ciddi işi sayılır. Bu zaman diqqət, hafizə, iradə, yaddasxlama öncül yer tutmalıdır. Buna necə nail olmaq lazımdır? 1) İş yerinin səmərəli təşkili ilə; 2) şagirdin gündəlik iş rejiminə nəzarət etməklə; 3) Ev tapşırıqlarını yerinə yetirərkən məsuliyyət daşımaqla və s.

Bu və ya digər uşaqda təlim məsuliyyəti necə inkişaf etdirmək mümkündür? Həyatda məsuliyyəti çox düzgün olaraq uğurun açarı hesab edirlər. Ata da, ana da qızını və oğlunu öz hərəkət əməlləri üçün cavab verə biləcək məsuliyyətli şəxs kimi böyütmək istəyir. Valideyn

uşaqda təlimə m suliy tli münasibət formalaşdırmaq istəyirsə qarşısına konkret məqsəd qoymalıdır. Məqsəd:  vladına (istər qızına, istərsə də oğluna) "ehtiyac" və "istək" arasında tarazlıq tapmağı öyrətmək.

Uşaq  m suliy t n aşılanmasına 3 yaşından bařlamaq məsləhətdir. O  z hərəkətlərinə görə m suliy t daşıdığını anlamalıdır. Bütün bunları ona bařa salmaq üçün ata-analar  z davranış və hərəkətlərində ardıcıl olmalı, uşaq  m suliy tli münasibət nümunəsi göstərməlidirlər.

Uşaqların məktəb yaşından  z dərslərinə m suliy tli yanařmaları üçün:

1. Uşaqlara etibar etmək lazımdır. Uşaqların özlərinə hörməti böyüklərin onların hərəkətlərini necə qiym tl ndirm sindən xeyli dərəcədə asılıdır.

2. Valideyn  alıřmalıdır ki, uşaqın dəcəllik, řiltaqlıq v  nadincliklərin  ř rait yaradılmasın.  ks təqdirdə o, t kbařına n y s  nail olmaq istəyindən məhrum olacaq.

 rad nin tərbiyə olunması da vacibdir.  rad  yeniyetmələri  z məqsədinə yönəldən, həmin yolda çətinlikləri aradan qaldırmaqdan ötrü ona qüvvə aşılayan çox dəyərli bir keyfiyyətdir.  rad li ř xs  z davranış, rəftar v  hərəkətlərinə nəzarəti həyata keçirməyi, bu və ya digər vacib dəyərdən imtina etməyi, ürəyincə olmasa da tələb olunan işi, fəaliyyəti icra etməyi bacarır.

Valideynləri narahat edən əsas məsələlərdən biri də uşaqların təlimə ciddi, m suliy tli yanařmamasıdır. Buna yol verməmək üçün ailə məktəb əlbir fəaliyyət göstərməlidir. Normal doğulmuş uşaq yaxşı oxumaq üçün zəruri imkanlara malikdir. Təlimdə yetirməmək, pis oxumaq, bir qayda olaraq ailədə təlim-tərbiyə işinin lazımcına aparılmamasının nəticəsidir. Fəqət bu da həqiqətdir ki, bu və ya digər uşaq n  qədər inkiřaf etmiş və axtarıřda olsa da, təhsil müəssisəsində oxumaq iradə, s y v  cəhd, m suliy tli v  m t ř kkil olmaq bacarığı tələb edir. Təbii ki, yenə də gündəlik iş rejimi, řagird guř sinin yaradılması və təlimdə uğurların monitorinqi barədə danıřmaq lazım gəlir.

M suliy tli olsunlar deyə uşaqlara kömək göstərmək lazımdır. Necə? Ařağıdakı ř kild : 1. Müstəqilliyin inkiřaf

etdirilməsi qayğısına qalınmalıdır. Bunun üçün uşağa öz həyat təcrübəsini və hərəkətlərinin nəticələrini yaşamağa imkan verilməlidir. 2. Uşağa inanmaq, etibar etmək, etimad göstərmək, ona dəstək olmaq vacibdir. 3. Şəxsi nümunə. Bu məsələ də son dərəcə mühümdür. Yalnız böyüklərin, ata-analarının şəxsi nümunəsi əsasında uşaq soyuqqanlı olmağı bacarır, təvazökar olur. O, müstəqil qərarlar qəbul etməyi, sevinc gətirməyən hər hansı bir şeydən imtina etməyi, bu və ya digər vəziyyətdə özləri olmağı öyrənirlər.

Şagirdlərdə təlimə, o cümlədən fiziki tərbiyə dərslərinə və məşğələlərinə məsuliyyətli münasibət tərbiyələndirmək üçün valideyn-sinif rəhbəri əməkdaşlığı tələb olunur. Sinif rəhbəri atanı pedaqoji maarifləndirməyə cəlb edə bilər. Müəllimin söhbətindən, yaxud mühazirəsindən sonra təcrübə mübadiləsi həyata keçirilir.

Deyilənlər göstərir ki, doğrudan da yeniyetmələrdə təlimə, xüsusən fiziki tərbiyə dərslərinə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılmasında ailənin, ailə üzvlərinin, ata və məşğələlərinə atanın əməyi böyükdür.

Fəslin 2-ci paragrafı ***“Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə mövcud vəziyyət”*** adlanır. Bakı şəhərinin Xətai rayonun 194 nömrəli, Nərimanov rayonun 57 nömrəli məktəblərində mövcud vəziyyət araşdırıldı. Vəziyyət öyrənilərkən fiziki tərbiyə dərsləri, V-IX sinif şagirdləri, müəllimlərin fəaliyyəti (hansı səviyyədə nəzəri və metodik hazırlığa malikdirlər, pedaqoji ustalığı hansı səviyyədədir, müəllim-şagird münasibətlərini düzgün qura bilmələrini, pedaqoji əməkdaşlıq səviyyəsi necədir və s.); şagirdlərin təlimə, fiziki tərbiyə dərslərinə, idmana, idman oyunlarına, gimnastikaya münasibəti hansı səviyyədədir, idmanla, bədən tərbiyəsi ilə, gimnastika ilə məşğul olurlarmı, idman bölmələrinə yazılıblarmı və s.).

Fiziki tərbiyə dərslərinin və fiziki tərbiyə məşğələlərinin səviyyəsi necədir? Nəzəri məlumatların şagirdlərə çatdırılması vəziyyəti, məktəblilərin həmin məlumatlara münasibətləri, verilən bilik və məlumatları mənimsəmə səviyyəsi qənaətləndiricidir? Fiziki tərbiyə məşğələlərində nəzəriyyə ilə təcrübənin vəhdətinə nail olurlarmı? V-IX sinif şagirdləri fiziki tərbiyə hərəkətlərini necə

yerinə yetirirlər? İdman oyunlarındakı fəaliyyətlərinin səviyyəsi (yüksək, orta, aşağı) hansı səviyyədədir?

Məktəbin idman zalı, stadionu hansı səviyyədədir? İdman zalında fiziki tərbiyə məşğələlərinin səmərəli şəkildə təşkili üçün lazımı şərait yaradılıbmı? Zəruri avadanlıqlarla təchiz edilibmi? Son illərdə məktəbin pedaqoji şurasında fiziki tərbiyə dərslərinin təşkili vəziyyətinə, şagirdlərin fiziki tərbiyə mədəniyyətinə yiyələnmə səviyyəsinə aid məsələ müzakirə olunubmu? Hansı qərar qəbul edilib? Şagirdlər fiziki tərbiyə məşğələlərində könüllü və həvəsli iştirak edirlər, yoxsa könülsüz?

Paraqrafda bu suallara cavab verilir. Həmin məsələlərlə dissertasiyada daha ətraflı tanış olmaq mümkündür.

Əsərdə nəzərdən keçirilən problemlə bağlı mövcud vəziyyətin öyrənilməsi göstərdi ki, tədqiqata başlandığı ilk vaxtlarda təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılması sahəsində şagirdlərin hazırlıq səviyyələri qənaətləndirici olmamışdır. Bu istiqamətdə müəllimlər də, valideynlər də lazımı kömək göstərməmişlər.

Ona görə də tədqiqatlar davam etdirilmiş, V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyətli yanaşma istiqamətində səmərəli, məqsədyönlü, ardıcıl və fasiləsiz işlər həyata keçirilmişdir.

Fəslin **“V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyət hissənin inkişaf etdirilməsi baxımından fiziki tərbiyə müəlliminin rolu”** adlı 3-cü paraqrafında deyilir ki, Müəllimlik çətin, lakin son dərəcə şərəfli peşədir. Bu fikri hamı təsdiqləyir. Bütün peşə sahiblərinin yetişməsində müəllimlərin böyük rolu olmuşdur.

“Təhsilverənlərilərin etik davranış qaydaları” Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi Kollegiyasının 2024-ci il 15 may tarixli, KQ-07 №-li Qərarı ilə təsdiq olunmuşdur. Təhsilin hər bir səviyyəsində fəaliyyət göstərdikləri vaxt ümumi davranışını və şagirdlərlə qarşılıqlı münasibətlərini nizamlayan normalar məcmusunu əhatə edir.

Eksperimental V-IX siniflərin fiziki tərbiyə müəllimləri şagirdlərdə təlimə, öyrəniləcək nəzəri materiala, yerinə yetiriləcək bədən tərbiyəsi və fiziki hərəkətlərə, idmana, idman oyunlarına məsuliyyətli münasibətin yaradılması məqsədilə təlim prosesinin, eyni zamanda sinifdən xaric tədbirlərin imkanlarından faydalanırdılar.

Nəticədə məktəblilərdə sağlam həyat tərzinə tələbat yaranır; onların fiziki və funksional inkişaf göstəriciləri yaxşılaşır; hərəkətin icra tezliyi artır; sürət-güc qabiliyyətləri təkmilləşir; yuxarı (aşağı, ön və arxa, ətraf) əzələ qüvvəsi, çeviklik, dözümlülük hərəkəti qabiliyyətləri inkişaf edirdi.

Məsuliyyət anlayışının mahiyyətini iki mühüm əlamətlə aydınlaşdırmaq mümkündür: 1) şagird nəyə cavabdehdir? Bu, şagirdin hərəkətlərinə və davranışlarına görə məsuliyyət hissini əhatə edir. 2) məsuliyyət şagirdə öz əməyinə görə valideyn, müəllim, xalq və Vətən qarşısında öhdəlik götürmək ehtiyacı yaradır.

Fiziki tərbiyə fənninin tədrisi zamanı təhsil standartlarının tələblərini qabaqcadan bilmək vacibdir. “Hərəkət reaksiyasının tezliyinin inkişafı” mövzusu öyrənilərkən dərsin məzmununu və tövsiyə olunan fəaliyyət növlərini aşağıdakı kimi müəyyən etmək məqsədəuyğundu: bu və ya digər çıxış vəziyyətini seçmək; hərəkət yönümünü dəyişərək qalxma qaçışlarının icrası.

Hərəkət tezliyinin inkişafına həsr olunmuş mövzu keçilərkən məşğələnin məzmununu və məsləhət bilinən fəaliyyəti göstərəcəyimiz şəkildə diqqətdə saxlamaq faydalıdır: qabaqcadan seçilmiş meydançada relikt işarəsinə toxunmaqla qaçmaq; cizgi oyunları; bölgə.

Yarımmövzunun 2 saat ərzində öyrənilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

“Maksimum qaçış sürətinin inkişafı” mövzusunu tədris edərkən dərsin məzmununu və tövsiyə olunan fəaliyyətlər aşağıdakı kimi müəyyən edilir: maili yolda qısa məsafələrə sürətli qaçış; rəqibə müəyyən məsafə güzəştləri ilə keçirilməsi nəzərdə tutulan yarışlar; 20-30 metr məsafədə sürətli qaçış; cizgi oyunları; - estafet”.

Yarımmövzunun öyrənilməsinə 2 saat vaxt verilir.

“Sağlam həyat təzi” mövzusu ilə tanışlıq zamanı diqqət aşağıdakı məsələlərə yönəldilir. İlk növbədə “Sağlamlıq nədir?”, daha sonar “Sağlam həyat təzi” anlayışlarının mahiyyətinə aydınlıq gətirilir. Şagirdlər öyrənirlər ki, sağlamlıq əqli, fiziki, mənəvi, psixoloji və sosial rifah vəziyyəti olub, xəstəlik və ya zəifliyin olmamasını nəzərdə tutur.

Sağlam həyat tərzı isə, insanın real mühitdə (təbii, texnogen və sosial) əqli, fiziki, mənəvi, sosial və psixoloji rifahına və aktiv uzunömürlülüəünə imkan yaradan fərđi davranış nümunəsidir. Sağlam həyat tərzı sürmək üçün qamətin düzgün inkişafı vacibdir. Qamət hər bir şəxsin oturuş, duruş, və yeriş vaxtı adət etdiyi vəziyyəti sayılır. Onurğa sütunu qaməti formalaşdıran başlıca komponentdir.

Müəllim şagirdlərə məşhur Azərbaycan idmançıları, Olimpiya Oyunlarının, dünya və Avropa oyunlarının qalibləri barədə məlumat verir Dissertasiyada Aydın İbrahimov, Məhəddin Allahverdiyev, Xəzər İsayev, Fərid Mansurov, Namiq Abdullayev, Toğrul Əsgərov, Hacı Əliyev, Rafael Ağayev, Elnur Məmmədli, Fatimə Cəvraylova, Xədicə Qədəşova, Jalə Əliyeva, Elvin Məmişzadə, Cavid Çələbiyev Rövşən Hüseynov, futbol üzrə görkəmli hakim Tofiq Bəhramov və Olimpia kateqoriyalı beynəlxalq dərəcəli hakim səviyyəsinə yüksəlmiş Hicran Şərifov və b. haqqında məlumat öz əksini tapmışdır. Şagirdlər həmin məlumatlarla tanış edirlər.

II fəslin 4-cü paragrafı ***“Dərşdənkənar tədbirlər zamanı şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunması imkanları və həyata keçirilməsi yolları”*** adlanır. Bu paragrafdə diqqət aşağıdakı məsələlərə yönəlir: Şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə olunması sahəsində təlim prosesi, fiziki tərbiyə məşğələləri ilə yanaşı dərşdənkənar tədbirlərin özünəməxsus əhəmiyyəti vardır. Təlim prosesi və dərslə müqayisədə dərşdənkənar tədbirlərdə vaxt məhdudiyyəti yoxdur. Bu da V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılması üçün geniş imkanlar açır. Şagirdlərin fiziki tərbiyə dərslərinə məsuliyyətli münasibətilə bağlı bir sıra tədqiqatlar aparılır. Bəzi tədqiqatlar yalnız tələbələrin fiziki tərbiyəsinə və ya ümumiyyətlə fiziki tərbiyə dərslərinə aiddir. A.N. Abbasov, L.N. Qasımova, F.N. İbrahimov və R.L. Hüseynzadə “Pedaqogika” dərşliklərində və ümumilikdə bəzi məqalələrində şagirdlərin fiziki tərbiyəsi və bədən tərbiyəsi problemlərinə münasibət bildirmişdir. A.N. Quzanov, N.V. Galemskaya, E.S. Mulyar, R.K. Atayev - öyrənməyə ümumiyyətlə məsuliyyətli münasibət, P.K. Durkin, N.N. Kisapov, N.M. Kulikov, L.A. Moroz öz tədqiqatlarını birbaşa fiziki tərbiyə dərslərinə məsuliyyətli münasibətə həsr etmişdir.

Müşahidələr, müsahibə və təcrübələrin nəticələri belə qənaətlə gəlməyə imkan verir ki, hər bir fiziki tərbiyə müəllimi sinifdə, idman zalında, stadionda emosional həyat yaratmaqla məktəbliləri təəccübləndirməlidir. Düşünməyin heyərlə başladığını xatırlamaq vacibdir. 5-9-cu sinif şagirdləri fiziki tərbiyəsi dərslərinə, idmana, gimnastikaya və fiziki hərəkətlərə məsuliyyətlə yanaşır və eyni zamanda öz sağlamlıqlarının qeydinə qalır, bədənlerini möhkəmləndirir, fiziki baxımdan aktivləşirlər.

Fiziki tərbiyə dərslərinin səmərəliliyi daha çox şagirdlərin dərse məsuliyyətli münasibətindən asılıdır. Səmərəliliyə nail olmaq üçün təlim məqsədləri aydın təsəvvür edilməlidir. Həmin vəzifələrə aşağıdakılar daxildir: 1) ilk növbədə müəllim pedaqoji bacarıq, metodik hazırlıq nümayiş etdirmək, müəllim-şagird münasibətlərini düzgün qurmaq; 2) pedaqoji əməkdaşlığı həyata keçirmək, şagirdlərə pedaqoji prosesin bərabərhüquqlu tərəfləri kimi yanaşmaq; 3) şagirdlərdə tərbiyə və idmana tələbat yaratmaq; 4) məktəblilərin öz sağlamlıqları qayğısına qalmalarına təməl etmək; 5) müxtəlif idman yarışlarında fəal iştirak etmək, idman nailiyyətləri əldə etməyə çalışmaq.

Şagirdləri müzakirə olunan məsələlərə yönəltmək üçün bu işləri təşkil etməyi bacarmaq lazımdır. Belə ki, dərsləndikən iş zamanı Bakıdakı 200 nömrəli məktəbdə 5-9-cu sinif şagirdlərinə Olimpiya Oyunlarının tarixini öyrənmək tapşırılıb. Onlar Olimpiya Oyunları haqqında kitablar oxuyur, lazımi materialları toplayır, sinifdə və məktəb kitabxanasında mübadilələrdə iştirak edirdidilər.

Məktəblilərdə fiziki tərbiyə dərslərinə məsuliyyətli münasibətin formalaşmasında müəllimlərin şəxsi nümunəsi, idman sahəsində əldə etdikləri nailiyyətlər, məşğələlərin yüksək səviyyədə keçirilməsi mühüm rol oynayır. Eksperimental siniflərin müəllimləri gimnastika, bədən tərbiyəsi və müxtəlif idman növləri haqqında müəyyən elmi məlumatlar verməklə yanaşı, şagirdlərin müstəqil düşünmə qabiliyyətini də inkişaf edirirdilər.

Şagirdlərdə təlimə, fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılmasının zəruri şərtlərindən biri pedaqoji prosesin səmərəli qurulmasıdır. Bu sahədə ali təhsil müəssisələri də öz köməklərini göstərə bilirlər. Belə ki, Azərbaycan İdman

Akademiyasının tələbələri ümumtəhsil məktəblərində pedaqoji təcrübə keçirlər. Pedaqoji təcrübə dövründə tələbələr şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılmasında ümumtəhsil məktəblərinin pedaqoji kollektivləri ilə əlbir fəaliyyət göstərilir. Mövcud vəziyyətlə tanışlıq, şagirdlərin təlim müvəffəqiyyətinin tədris illəri üzrə təhlili göstərdi ki, tədqiq olunan problemlə əlaqədar məktəblilərlə ciddi iş aparılmalıdır. Bu zaman əsas göstərici kimi şagirdlərin həm ümumi təlim müvəffəqiyyəti, həm də idman fəaliyyəti diqqət mərkəzində dayandı.

Tədqiqat zamanı şagirdlərin fiziki tərbiyə məşğələlərinə münasibətinin öyrənilməsi diqqət mərkəzində dayanmışdır. Anket sorğuları, müşahidə və müsahibələr nəticəsində şagirdləri xarakter əlamətlərinə, fəaliyyət və davranışlarına, təlim, tədris münasibətlərinə görə üç qrupa (tipə) bölmək mümkündür: 1. Birinci qrup şagirdlər təlim-tərbiyə işlərinə, tədrisə xüsusi diqqət yetirirlər. Onlar proqram materialları ilə yanaşı, başqa məsələləri də öyrənir, dərnəklərdə, konfranslarda iştirak edir, əlavə ədəbiyyat oxuyur, biliklərini artırır. Fiziki tərbiyə məşğələlərinə maraqları da artır. 2. İkinci qrup şagirdlər bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olsalar da, onların fəaliyyəti nisbətən zəifdir, fiziki tərbiyə məşğələlərinə az maraq göstərilir. 3. Üçüncü qrup şagirdlər fiziki tərbiyə məşğələlərində könülsüz iştirak edirlər, zəif biliyə, hazırlığa malikdirlər.

Yeniyetmələrdə təlimə, fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılmasının zəruri şərtlərindən biri pedaqoji prosesin səmərəli qurulmasıdır. Şagirdlər dərsləndənkənar tədbirlərdə də fəal olmalı, gimnastik hərəkətləri, fiziki tərbiyənin qarşısında duran vəzifələri aydın dərk etməlidirlər. Məktəbdə fiziki tərbiyə məşğələləri şagirdlərin sağlamlığını, fiziki hazırlığını özündə birləşdirdiyindən strateji əhəmiyyətli sahələrdən biri hesab edilir.

Təlim prosesinin bir qütbündə dərslər (məzmununa görə), digər qütbündə müəllim, mərkəzində isə şagird durur. Dərsin məqsədyönlü, məsuliyyətli təsiri mərkəzə – şagirdə yönəldilir. Məktəbli də, öz növbəsində, qütblərə təsir göstərir. Əlbəttə, bu təsir heç də həmişə qarşılıqlı məqsədyönlü olmur. Çünki hər bir şagirdin özünəməxsus psixoloji fərdi fərqləri vardır. Fiziki tərbiyə müəllimi dərsləndənkənar tədbirlər zamanı şagirdlərin xarakter əlamətlərinə təsir göstərməli,

təlimə məsuliyyətlə yanaşib-yanaşmadıqlarına diqqət yetirməli, məktəblilərin davranış və rəftarlarını öz nəzarəti altında saxlamalıdır.

Ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyə üzrə dərslənkənar işin əsas istiqamətləri bunlardır: sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, hərəkətlər və onların təyinatı, idman növləri, onların icrası üsulları, hərəkəti qabiliyyətlər və metodlara dair biliklərə yiyələnmə; bu və ya digər idman növü elementlərindən fiziki hazırlıq vasitəsi kimi faydalanma; hərəkəti qabiliyyətlərin planlı inkişafına nail olunması; idman növlərinin texniki, taktiki xüsusiyyətlərə bələdlilik və əlverişli icra üsullarının mənimsənilməsi; hərəkəti fəaliyyət üzrə mədəniyyətin tərbiyə olunması; sağlamlıq, orqanizmin möhkəmləndirilməsi, mütənasib bədən quruluşunun formalaşmasında şəxsi məsuliyyət hissində malik olma və s.

Paraqrafta deyilən məsələləri ümumiləşdirməli olsaq belə bir fikir irəli sürmək mümkündür ki, fiziki tərbiyə fənni üzrə dərslərlə yanaşı, fiziki tərbiyə üzrə sinifdən xaric tədbirlərdə nəzərdə tutulmuş və həyata keçirilən tədbirlər həqiqətən V-IX sinif şagirdlərində təlimə, fiziki tərbiyə dərslərinə və idmana məsuliyyətli münasibətin təşəkkül tapıb formalaşmasına öz köməyini göstərir.

II fəslin 5-ci paraqrafı ***“Eksperimentin təşkili, aparılması, nəticələri”*** adlanır. Tədqiq olunan problemlə bağlı mövcud vəziyyət araşdırıldı. Fiziki tərbiyə dərsləri, eyni zamanda dərslənkənar tədbirlər müşahidə olundu. Pedaqoji eksperiment üç mərhələdə həyata keçirildi: müəyyənəddici, öyrəddici və yoxlayıcı. Eksperiment zamanı işçi fərziyyəsi belə müəyyənləşdirilmişdi: V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyətli münasibətin aşağıdakı hallarda tələb olunan səviyyədə formalaşdırılması mümkündür. Əgər: 1. Ailədə valideynlər, məktəbdə pedaqoji kollektivin üzvləri və fiziki tərbiyə müəllimləri birgə əməkdaşlıq şəraitində şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətə tələbat yaradırlarsa; 2. Fiziki tərbiyə fənninin və bu fənn üzrə dərslənkənar işin imkanlarından maksimum istifadə olunarsa, - V-IX sinif şagirdlərində təlimə, fiziki tərbiyə üzrə məşğələlərə məsuliyyətli münasibət təşəkkül tapar.

İlk növbədə eksperimental və kontrol qruplar müəyyənləşdirildi. V-IX sinif şagirdlərinin təlimə məsuliyyətli

münasibətin tərbiyə olunmasının üç səviyyəsi diqqət mərkəzinə gəldi: yüksək, orta və aşağı.

Ekspəriməntin öyrədici mərhələsində V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılması üçün pədaqoji şəraitin səmərəliliyinə fikir verildi.

Pədaqoji ekspəriməntin üçüncü - yoxlayıcı mərhələsində V-IX sinif şagirdlərinin fəaliyyəti müşahidə olundu, onlarla söhbətlər keçirildi, sorğu aparıldı. V-VI, VII-VIII və IX sinif şagirdləri ilə ayrı-ayrılıqda sorğular keçirildi. V-VI və VII-VIII şagirdlərinin nəticələri ilə dissertasiyadan tanış olmaq mümkündür. IX sinif şagirdləri ilə aparılmış sorğunun nəticələrini diqqət mərkəzinə gətirək:

Cədvəl

IX sinif şagirdləri ilə aparılmış sorğunun nəticələri

№	Cavab tapmaq istədiyimiz məsələlər	Səviyyələr					
		Yüksək (nəfərlə)		Orta (nəfərlə)		Aşağı (nəfərlə)	
		Eks.	Kont.	Eks.	Kont.	Eks.	Kont.
1.	Fiziki yükün təsirinə əsasən orqanizmdəki dəyişikliklər daha çox nədən asılıdır?	33	18	12	18	4	13
2.	Tənəffüs sisteminin əsas funksiyaları hansılardır?	35	20	11	15	3	14
3.	Qida hansı mühüm komponentlərdən ibarət olmalıdır?	31	17	16	17	2	15
4.	İnsan sağlamlığının möhkəmləndirilməsi üçün zəruri amillər hansılardır?	37	22	9	16	3	11
5.	Tənəffüs sistemində işin yaxşılaşdırılması hansı göstəricilərlə müşayiət olunur?	32	21	12	16	5	12
6.	Fiziki tərbiyənin hansı formaları mövcuddur?	33	21	13	15	3	13

7.	Fiziki yük anlayışı nəyi ifadə edir?	30	19	14	19	5	11
8	Az hərəkətilik nədən ötrü xəstəliklərin yaranması şərait yaradır?	29	17	18	17	2	15
9.	Yorulma nədir?	34	26	11	14	4	9
10.	Qida hansı mühüm komponentlərdən ibarət olmalıdır?	31	24	15	11	3	14
11.	Vitamin çatışmazlığı hansı xəstəliklərə yol açır?	30	22	13	12	6	15
12.	Vitaminlər orqanizmdən ötrü nə kimi rol oynayır?	33	23	14	23	2	13

Qeyd: Sorğuda həm eksperimental, həm də kontrol IX siniflərin hər birindən 49 şagird iştirak etmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi, “Tənəffüs sisteminin əsas funksiyaları hansılardır? sualına (2-ci sual) eksperimental sinif şagirdlərinin - 35, kontrol sinif şagirdlərinin – 20 nəfəri düzgün, qənaətləndirici cavablar vermişlər. Eksperimental sinif şagirdlərinin - 3, kontrol sinif şagirdlərinin 14 nəfəri sualı cavabsız qoymuşlar. Cədvəldə özünə yer almış 4-cü suala eksperimental siniflərdən 37, kontrol siniflərdən isə, 22 şagirddən qaneedici cavablar alınmışdır. Eksperimental siniflərdən 3, kontrol siniflərdən isə, 11 şagirdin cavabı bizi qane etməmişdir. 7-ci suala cavablarla tanış olaq. Eksperimental sinif üzrə: tam – 30, natamam – 14 şagirdə. Cavab verməyib – 5 şagird. Kontrol sinif üzrə: tam – 19, natamam – 19 şagirdə. Cavab verməyib – 11 şagird.

Digər nəticələrlə dissertasiyadan tanış olmaq mümkündür.

Göründüyü kimi, eksperimental V-IX sinif şagirdləri ilə aparılmış məqsədyönlü, sistemli, fasiləsi iş nəticəsində onlarda təlimə məsuliyyətli münasibət yüksək səviyyədə formalaşdırılmışdır.

Aparılmış tədqiqat bir sıra önəmli **nəticələrə** gəlməyə əsas vermişdir. Onların bəzilərini diqqətə çatdıraraq:

1. Hər bir fəaliyyətdə məsuliyyətli olmaq vacibdir. Məhz məsuliyyətli olmaqla nəzərdə tutulan işin öhdəsindən gəlmək mümkündür. Bu fikir baxımından təlimə, o cümlədən fiziki tərbiyə dərslərinə və məşğələlərinə də məsuliyyətlə yanaşılmalıdır. Bu, təlim

prosesinin optimallaşdırılmasına, təkmilləşdirilməsinə, səmərəliliyinə, mənimsəmənin asanlaşmasına, müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün qurulmasına, pedaqoji əməkdaşlığa, bədən tərbiyəsi və idman sahəsində böyük uğurların qazanılmasına imkan verir.

2. Uşaqlarda məsuliyyətin formalaşması kimi son dərəcə mühüm işə lap erkən yaşlardan başlamaq lazımdır. Bu sahədə ailənin, ata-atanın, ailənin yaşlı üzvlərinin rolu müstəsna dərəcədə böyükdür.

3. Fiziki tərbiyə müəllimi öz fəaliyyətində uğurlar qazanmaq üçün təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin mahiyyətini, məzmununu və vəzifələrini, problemin pedaqoji və psixoloji əsaslarını, həyata keçirilməsinin səmərəli təşkili yollarını və formalarını yaxşı bilməli, şagirdi pedaqoji prosesin bərabərhüquqlu üzvləri kimi qəbul etməlidir. Başqa sözlə, şagirdi pedaqoji prosesin təkcə obyekt kimi deyil, həm də subyekt kimi görməlidir.

4. Fiziki tərbiyə dərslərinə və fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətli münasibət ilk növbədə təlim prosesində təşəkkül tapır. Daha sonra bu məqsədlə dərslərdən kənar tədbirlərdən istifadə olunur.

5. Fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılmasında V sinifdə “Olimpiya oyunlarının tarixindən”, “Səhər gimnastikası”, “Sağlam həyat tərz”, “Sıra hərəkətləri”; VI sinifdə “Mütəhərrik oyunlar”, “Bədən tərbiyəsi və idmanın tarixindən”, “Dözümlülük qabiliyyəti” “Sürət qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsi”; VII sinifdə “Yeniyyətə şəxsiyyətinin formalaşması xüsusiyyətləri”, “Özünümüdafiə fəaliyyətinə yiyələnmə”, “Səhər gimnastikası kompleksləri”, “Özünümüdafiə elementləri”, “Özünümühafizə hərəkətləri”, “Çeviklik qabiliyyəti”; VIII sinifdə “Yeniyyətə orqanizminin inkişaf xüsusiyyətləri”, “Məşğələlər zamanı şəxsiyyətinə”; IX sinifdə “Məşğələlər zamanı fiziki yükün tənzimlənməsi və nəzarət üsulları”, “Fiziki hərəkətlərin dərslər və dərslərdən kənar formalarının xüsusiyyətləri”, “Sağlamlığın qorunması və möhkəmləndirilməsi”, “Hərəkət fəaliyyətinin təşkili” və s. mövzuların rolu böyükdür.

Tədqiqat aşağıdakı **təkliflərin** irəli sürülməsinə imkan verir:

1. Aktual olduğu üçün təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə edilməsi problemi üzrə magistrlik və doktorluq dissertasiya

mövzularının magistrantlara və doktorantlara təklif olunması məsləhətdir.

2. Şagirdlərdə təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə edilməsi məqsədilə problemə aid kitab, kitabça və monoqrafiyaların nəşri məqsədəuyğundur.

3. Təlimə məsuliyyətli münasibətin tərbiyə edilməsi problemi ilə bağlı respublika səviyyəli tədbirlərin, elmi-praktik konfransların hazırlanıb həyata keçirilməsi faydalı olardı.

4. “Məktəb kitabxanası” seriyasından “Azərbaycan idmançılarının Olimpia oyunlarında iştirakları və qələbələri”, “Azərbaycan idmançıları Olimpia oyunlarında” mövzularında kitab, kitabça və ya bukletlərin hazırlanıb şagirdlərə çatdırılması faydalıdır.

5. Respublikamızın rayon və şəhərlərində müxtəlif idman növləri (futbol, həndbol, basketbol, voleybol, güləş, karate, uzunluğuna, hündürlüyə tullanma, qaçış, üzgüçülük və s.) üzrə şagirdlər arasında məktəblərarası, siniflərarası, rayonlararası və respublika yarışlarının mütəmadi keçirilməsi, qaliblərin mükafatlandırılması arzuolunan və əhəmiyyətlidir.

Dissertasiyanın məzmunu, əsas elmi ideyaları və nəticələri ilə bağlı **müəllifin çap etdirdiyi əsərlər** bunlardır:

1. Müasir dövrdə şagirdlərin təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə işin pedaqoji əsasları // -Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2023, № 5, s.157-163.

2. Şagirdlərin təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsi üzrə işin pedaqoji əsasları // -Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, 2023, № 3, s. 241-245.

3. Təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin mahiyyəti // -Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2023, № 3, s. 198-203.

4. Təlimə məsuliyyətli münasibət tərbiyəsinin məzmunu və vəzifələri // -Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2023, № 4, s.74-76.

5. Постановка проблемы подготовки ответственности в программах и учебниках физического воспитания в V классах общеобразовательной школы // Modern Humanities success/успехи гуманитарных наук, Белгород, -2024, № 7, с. 179-184.

6. Şagirdlərdə fiziki tərbiyə məşğələlərinə məsuliyyətli münasibətin formalaşdırılması sahəsində ali məktəb tələbələrinin rolu //- Naxçıvan: Ali pedaqoji təhsil sistemində elm: "Dünya təcrübəsi və Azərbaycan" mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan şəhəri, 24-25 noyabr 2023-cü il, s. 169-171.

7. V-IX sinif şagirdlərində təlimə məsuliyyət hissinin inkişaf etdirilməsi baxımından fiziki tərbiyə müəlliminin rolu // Naxçıvan: "Müasir ali pedaqoji təhsildə məzmun və keyfiyyət məsələləri: Dünya təcrübəsi və Azərbaycan" mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan şəhəri, 3-14 dekabr 2024-cü il.

8. Уроки по физической культуре как средство формирования ответственного отношения к учебе у учащихся 5-9 классов //-Москва: Материалы международной конференции на тему физической культуре. Москва, 15 май 2024 г., с.140-143.

9. Responsible attitude to learning as a condition for the effectiveness of physical upbringing lessons// Lovech: Modern aspects of the modernization of science: state, problems, development trends. Materials of the 58th International Scientific and Practical Conference, Lovech (Bulgaria), 07 July 2025, p.68-71.

Dissertasiyanın müdafiəsi 11 iyun 2026-cı il tarixdə saat 11⁰⁰ - da Azərbaycan İdman Akademiyasında fəaliyyət göstərən FD 2.54 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1000, Bakı şəhəri, Fətəli xan Xoyski küçəsi, 98

Dissertasiya ilə Azərbaycan İdman Akademiyasının Kitabxanasında və Heydər Əliyev muzeyində tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan İdman Akademiyasının rəsmi internet saytında (*sport.edu.az*) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 30 aprel 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.04.2026

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 48.934 işarə

Tiraj: 100